

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ ТА УКРАЇНСЬКА ПАРТІЯ СОЦІАЛІСТІВ-РЕВОЛЮЦІОНЕРІВ: СВІДЧЕННЯ ЕСЕРІВСЬКИХ ПАРТІЙНИХ ДОКУМЕНТІВ У ЖУРНАЛІ «БОРІТЕСЯ-ПОБОРЕТЕ!»

У статті досліджується проблема співпраці відомого українського ученого М. Грушевського з Українською партією соціалістів-революціонерів. Розглянуто та проаналізовано есерівські партійні документи, надруковані у журналі «Борітеся-Поборете!». Підкреслюється їхній значний інформаційний потенціал у з'ясуванні особливостей партійної діяльності визначного історика в еміграції. Зроблено висновок, що головною політичною метою М. Грушевського була самостійна українська соціалістична республіка.

Ключові слова: Михайло Грушевський, УПСР, закордонна делегація, партійні документи, еміграція, грушевськознавство.

Проблема співробітництва М. Грушевського та Української партії соціалістів-революціонерів (далі – УПСР) є надзвичайно актуальною. Адже відомий історик почав співпрацювати з есерами з моменту свого повернення до України у березні 1917 р., фактично, із самого початку Української революції 1917-1923 рр. Він одразу став на чолі Центральної Ради і його роль у революційних подіях безсумнівно була визначальною. Але, як відомо, через низку об'єктивних та суб'єктивних чинників суспільствознавець не зміг реалізувати свого бачення відновлення української державності і у березні 1919 р. був змушений виїхати за кордон у якості голови Закордонної делегації УПСР (далі – ЗД УПСР). Саме в еміграції, яка тривала до березня 1924 р., співпраця історика з есерами вийшла на новий рівень. Інформацію про зв'язки М. Грушевського з УПСР знаходимо у роботах таких відомих істориків, як Р. Пиріг, В. Тельвак, Ю. Шаповал, І. Верба, С. Плохій, Я. Малик, А. Жуковський, Т. Бевз, Л. Кутілова, В. Марочко тощо [1]. Але варто відмітити факт майже повної відсутності спеціальних праць, які б безпосередньо досліджували співробітництво славетного історика з партією українських есерів.

Відтак, метою статті є вивчення питань співпраці М. Грушевського з УПСР під час еміграційного періоду життя колишнього голови Центральної Ради (1919-1924 рр.). Враховуючи, що джерельна база проблеми є досить таки великою і у рамках однієї статті її неможливо охопити повністю, звернемо увагу на есерівські партійні документи, які були надруковані у партійному журналі ЗД УПСР, що називався «Борітеся-Поборете!».

Журнал «Борітеся-Поборете!» був неперіодичним органом ЗД УПСР. Він видавався у Відні в 1920-1922 рр. за редакцією комітету у складі М. Грушевського, М. Шрага, М. Чечеля, М. Шаповала та П. Христюка. Усього було оприлюднено 10 випусків [2, с. 347]. На його сторінках друкувались публіцистичні статті, партійні документи УПСР, листи, оголошення тощо.

Перший номер журналу вийшов у вересні 1920 р. У ньому можемо бачити резолюції I, II та III конференції УПСР за кордоном, які дозволяють зрозуміти, якою

була політична програма есерівської партії в еміграції. Підкреслюємо, що ініціатором проведення цих конференцій була саме ЗД УПСР, яка у той час об'єднувала навколо себе переважну більшість есерів-емігрантів. А так як очолював її саме М. Грушевський, то цілком логічно буде припустити, що він не міг не розділяти ті принципи партійної політики, які були відображені у резолюціях конференцій. Відзначаємо, що з моменту свого виїзду за кордон історик намагався поставити питання самостійності України перед державами-переможницями у Першій світовій війні, але, незважаючи на деякі успіхи, вагомих результатів не здобув. Зрозумівши безперспективність надій на допомогу країн Європи, на початку 1920 р. М. Грушевський вирішує спробувати домовитись із російськими більшовиками, плануючи скористатись їхнім революційним потенціалом для побудови української державності. Звісно, він добре розумів, з ким має справу, але слід відмітити, що на 1920 р. становище комуністів в Україні ще було досить хитке, чим і сподівався скористатись відомий історик. Наголошуємо, що шанси на успіх у нього були. Відтак, у резолюціях згаданих есерівських конференцій можемо бачити елементи суттєво оновленої партійної політики, автором якої вважаємо саме М. Грушевського.

Так, з 14 по 19 лютого 1920 р. у Празі проходила перша конференція УПСР за кордоном. Її резолюція складалася з чотирьох розділів [3, с. 55-58]. У першому з них охарактеризована програма партії, на змісті якої варто зупинитись докладніше. Було названо особливості Української революції. Ними стали аграрний тип господарства і соціальна структура України, де переважало селянство, пролетаріат був нечисленним і панувала над ними неукраїнська за походженням буржуазія [3, с. 55]. Відтак, на думку есерів, яка є дуже близькою до істини, українська революція носила аграрно-селянський та національно-визвольний характер. Есери вважали, що саме це призвело до конфлікту між більшовицькою Росією та Українською Народною Республікою (далі – УНР). Надалі, під тиском обставин, фракція УПСР на Трудовому Конгресі Директорії, що відбувався з 23 по 28 січня 1919 р., «відійшла від програмового постуляту парламентарної демократичної Української Республіки, виставивши натомість домагання передачі всієї влади на Україні в руки трудових мас селянства і робітництва, репрезентованого в селянсько-робітничих трудових радах» [3, с. 55]. Згодом есерівська партія пішла на компроміси з іншими політичними силами і погодилась «на тимчасове заведення на Україні буржуазно-парламентарного ладу» [3, с. 56], під яким есери розуміли суть державницької моделі Директорії. Але Директорія не виправдала надій і, на думку есерів, зрадила інтереси українського народу. Відтак, «Конференція закликає Ц. К. партії приложити всі зусилля партії до негайного здійснення диктатури трудового народу, то значить: до організації селянсько-робітничих сільських, волосних і повітових рад...до скликання Всеукраїнського Конгресу Рад» [3, с. 56]. Есери вважали, що це зможе примирити Україну та Росію. УНР потрібно укласти угоду з «совітською Росією», саме за її допомогою повернути свою територію і утвердити свою самостійність. А «орієнтування на імперіалістичну політику Антанти і шукання у неї опори для української державності Конференція вважає недопустимим» [3, с. 57]. Звісно, переконавшись, що Європа не збирається допомагати Україні, можна було вважати орієнтацію на неї «недопустимою».

Другий розділ резолюції стосується питання створення Соціалістичного Інтернаціоналу, «в котрім об'єднались би і комуністичні і революційно-соціалістичні і соціалдемократичні партії реформаторського типу» [3, с. 57]. На думку есерів, II Інтернаціонал це завдання виконати не зможе. Чому ж УПСР, яка входила до II Інтернаціоналу, ще з серпня 1919 р. змінила до нього своє ставлення? Треба гадати, це пов'язано з вищезгаданою зміною вектору партійної політики есерів. Надія на допомогу Європи була замінена пошуком компромісу з більшовиками. Таким чином, членство у II Інтернаціоналі стало заважати. Нові обставини змушували М. Грушевського та його ЗД УПСР говорити вже про переваги III Інтернаціоналу.

У третьому розділі з'ясовується ставлення Конференції до інших партій. Ставиться завдання зблизитись «з тими українськими та неукраїнськими партіями, які стоять на ґрунті революційного соціалізму», та об'єднатися з ними «в єдиний радянський блок», відкинувши при цьому «всяку можливість коаліції з буржуазними партіями» [3, с. 57].

У четвертому розділі даються негативні оцінки «Зраді Тарнавського», тобто «справі порозуміння Галицько-Українського уряду Петрушевича з монархистом Денікіним», а також так званій «варшавській угоді 2 грудня 1919 року» між УНР та Польщею [3, с. 58]. Для М. Грушевського, який сподівався на об'єднання усіх українських земель, такі рішення його політичних опонентів були неприйнятними.

Як бачимо, у цій резолюції есери вірили у реальність порозуміння з «Советською» Росією, а також у можливість відновлення української державності на радянських за-садах. Звідси випливає, що М. Грушевський та есери-емігранти ще не до кінця розуміли справжньої природи більшовицького режиму, його лише показної соціалістичності та прихованих антиукраїнських настроїв.

II конференція УПСР відбувалась теж у Празі 24-26 квітня 1920 р. Прийнята у підсумку резолюція має три розділи [3, с. 59-60]. У першому розділі говориться про ратифікацію договору між УПСР та закордонною групою Української комуністичної партії (далі – УКП) про створення радянсько-революційного блоку. Тобто, есери почали виконувати поставлені попередньою конференцією завдання по об'єднанню зусиль різних революційних партій. Разом з тим, підкреслюється потреба переглянути партійну програму УПСР з метою внести до неї «принцип влади рад трудового народу в Українській Республіці і інші відповідні зміни, потрібні для організації України, як соціалістичної радянської республіки» [3, с. 59].

Другий розділ присвячений відношенню есерів до «ріжних урядів на Україні». У першу чергу піддається нищівній критиці діяльність «так званих «українських урядів»: Петлюри, Мазепи, Петрушевича». Поряд з цим згадується і більшовицький радянський уряд, який має фактичну владу в Україні. Щодо нього говориться, що УПСР «може визнавати український революційно-радянський уряд, який твердо стоятиме в обороні...інтересів трудового люду України і організує її, як самостійну суверенну соціалістичну радянську республіку в етнографічних межах» [3, с. 59]. Зазначаємо, що створення української радянської соціалістичної республіки було кінцевою метою у політичному проекті М. Грушевського та, відповідно, його однодумців по ЗД УПСР.

У третьому розділі роз'яснюється питання відношення ЗД УПСР до II Інтернаціоналу. Пояснюється, що УПСР направила свою ЗД до Соціалістичного Інтернаціоналу, розуміючи тісний зв'язок між «визволенням українського трудового народу» та «загальносвітовим визвольним рухом трудових мас» [3, с. 60], який і очолював Соцінтерн. Але з часом соціалісти розділились на дві великі групи, які почали групуватись навколо II і III Інтернаціоналів. ЗД УПСР у своїх політичних поглядах солідаризується саме з III Інтернаціоналом, відтак, приймає рішення вийти з II Інтернаціоналу. Хоча вступ до нової міжпартійної організації відкладається «доки це питання не буде розв'язане вищими партійними інституціями» [3, с. 60]. Підкреслюємо, що М. Грушевський у більшості подібних організаційних питань намагався дотримуватися партійної дисципліни, хоча, як бачимо, членство у II Інтернаціоналі вже не відповідало інтересам ЗД УПСР та її голови.

22-24 травня 1920 р., знову ж таки у Празі, проходила III конференція УПСР. За її підсумковою декларацією можна детально з'ясувати негативне ставлення есерів до політики С. Петлюри та Варшавської угоди між УНР та Польщею від 21-24 квітня 1920 р., що призвели до нової війни в українських землях [3, с. 62-63]. У кінці документа вказано прізвища есерів, які приймали текст цієї декларації, причому першим стоїть прізвище М. Грушевського, а також зазначено, що він є головою ЗД УПСР та колишнім президентом Української Центральної Ради [3, с. 64].

Наступне число журналу побачило світ у жовтні 1920 р. У ньому слід звернути увагу на офіційну переписку між Закордонним Комітетом УКП (далі – ЗК УКП) та ЗД УПСР з приводу діяльності партійного блоку між ними. ЗК УКП ставить питання про доцільність існування згаданого блоку, адже в Україні боротьбисти об'єднались з Комуністичною партією більшовиків України (далі – КП(б) У) та існує можливість того, що цим шляхом піде і УКП. У зв'язку з цим, ЗК УКП цікавиться, як ЗД УПСР ставиться до варіанту приєднання до УКП і, зрештою, до об'єднання з КП(б)У [4, с. 57]. Лист у відповідь від імені есерів написав М. Чечель [4, с. 57-60]. Його зміст був узгоджений на III конференції УПСР. Відтак зрозуміло, що текст листа

був підтриманий і М. Грушевським. Фактично М. Чечель дав негативні відповіді на більшість ключових запитань ЗК УКП, що й призвело зрештою до припинення існування партійного блоку між українськими комуністами та есерами. Така реакція М. Грушевського та його однодумців була цілком передбачуваною, адже приєднання до УКП тягнуло за собою ліквідацію есерівської партії, чого голова та члени ЗД УПСР ніяк не могли допустити.

Третій номер журналу з'явився у листопаді 1920 р. Він містив заяву ЗД УПСР щодо мирних переговорів у Ризі [5, с. 60-62], з якою есери виступили 3 жовтня 1920 р. на всенародному вічі «місцевої української робітничої колонії» [5, с. 60], що відбувалось у Відні. Акцентуємо увагу на наступних принципових моментах цієї заяви. ЗД УПСР не визнає уряду Петлюри як представника українського народу. Натомість, визнається «харківське правительство», яке в Ризі проголосило принцип самостійності України. Хоча ЗД «не має ще доказів того, що ці проголошення означають повну і ширшу ліквідацію старих тенденцій трактувати Україну, як російську провінцію», до того ж «В своїй практичній діяльності се совітське правительство, позбавлене звязку з трудовим українським народом, не може виявляти дійсної волі трудових мас України», відтак, акти радянської влади УПСР «вважатиме правосильними лише постільки, поскільки вони не розходяться з інтересами українського трудового народу» [5, с. 61]. Попри це ЗД УПСР не заперечує права делегації більшовицького уряду України представляти в Ризі інтереси України. Разом з тим, есери заявили про рішучий захист єдності українських земель та «неподільність трудових мас України». У кінцевому рахунку укладений у Ризі договір має ратифікувати Конгрес рад України, «зложений з представників рад місцевих, свобідно організованих» [5, с. 62]. Причому передумовою скликання Конгресу має бути створення української червоної армії, котра повинна зайнятися охороною української території. Цей документ яскраво демонструє, якими були політичні погляди есерів групи М. Грушевського на Радянську Україну. Звісно, для російських комуністів більшість українських емігрантських партійних груп були контрреволюційними. Але у тих умовах більшовики не могли не прислухатися до думок, наприклад, українських есерів, адже «советофільські» заяви ЗД УПСР були для них корисними. А от визнання ЗД УПСР радянського уряду не давало есерам за кордоном жодної переваги. Навпаки, їхні регулярні реверанси у бік більшовиків поступово зменшували вплив есерів в українському еміграційному політикумі.

У четвертому випуску «Борітеся-Поборете!» за листопад-грудень 1920 р. знаходимо «Записку Закард. Делег. У. П. С. Р. для провідників Рос. Ком. Партії про відносини України і Сов. Росії» [6, с. 59-63]. Відзначаємо, що вона була підписана і головою ЗД М. Грушевським. Автори записки зазначають, що УПСР «прийнявши основні принципи III. Інтернаціоналу – диктатуру трудового народу і радянську владу – вважає за своє завдання використати свій вплив серед українських трудових мас, особливо ж серед українського трудового селянства, для того щоб ввести їх в річище соціалістичної революції» [6, с. 60]. Разом з тим, есери сподіваються на співпрацю та координацію діяльності з КП(б)У [6, с. 60-61] і звертають увагу більшовиків на деякі свої важливі спостереження. По-перше, описується ситуації в Україні, де радянській владі не вдалося закріпити свого впливу, особливо серед селянських мас. Причина цього в «централістичних стремліннях К. П. (б.)У.» і цю тактику потрібно змінювати [6, с. 61]. По-друге, вже існують впливові радянські українські партії, серед яких виділяється УПСР, відтак, КП(б)У повинна передати владу в УСРР саме цим партіям, а не перешкоджати їм [6, с. 61-62]. По-третє, ЗД УПСР сумнівається у доцільності федерації Росії та України у цих складних революційних умовах [6, с. 62]. По-четверте, розглядається питання Галичини. Есери закликають більшовицьку українську владу «неухильно стреміти до об'єднання української території в Українській Радянській Республіці» [6, с. 63]. Підкреслимо, що ці есерівські пропозиції мали невеликі шанси бути виконаними більшовиками.

Шосте число журналу з'явилося у лютому 1922 р. і було повністю присвячене проекту партійної програми УПСР [7, с. 1-46], авторами якого були М. Грушевський, О. Жуковський, В. Залізняк, П. Христюк, М. Чечель та М. Шраг. Тобто, проект фактично відображав політичні погляди визначного історика станом на 1922 р., що є

надзвичайно важливим для розуміння політичних кроків ЗД УПСР. Цей випуск став особливим, адже текст згаданого проекту програми, що був узгоджений на IV партійній конференції УПСР, яка відбувалась з 18 по 23 січня 1921 р., надалі доопрацьовувався більше року. Тому шостий випуск журналу вийшов друком пізніше за наступні і загалом став останнім. Проект програми складався з семи розділів. Як відомо з листа М. Грушевського до Т. Починка історик був автором загальної частини, а також розділів політичного і культурного [8, с. 95].

У «Вступному слові» автори зауважують, що у партійній програмі 1917 р. есери вважали східноєвропейську революцію буржуазно-демократичною, яка повинна перетворити Росію у демократичну федеративну республіку та підготувати ґрунт для соціалістичної революції [7, с. 2]. Але нові історичні обставини змусили УПСР створити нову партійну програму, де слід поглянути на східноєвропейську революцію, як на соціалістичну з головним постулатом про диктатуру трудових мас [7, с. 3]. Доречно буде сказати, що до трудових мас М. Грушевський зараховував не тільки пролетаріат, про диктатуру якого говорили більшовики, але й селянство та частину інтелігенції. Тобто, соціальна база, на яку спирався історик, була набагато ширшою, ніж у комуністів.

У розділі «Загальні завдання партії і сучасний момент» підкреслюється, що людство ділиться на два табори: експлуататорів та експлуатованих, між якими точиться боротьба [7, с. 4]. Метою світової революції є соціалізм. УПСР мусить врахувати історичні реалії та боротись «за добро й щастє українського трудового народу» [7, с. 6], залучивши до цього не тільки пролетаріат, який в Україні є слабким, але й трудове селянство та трудову інтелігенцію [7, с. 7].

Третій розділ під назвою «Програма політична» пояснює есерівське бачення того, якою має бути українська держава. Наголошується, що Україна має стати «суверенною соціалістичною радянською республікою (УСРР)», де політичні права мають належати лише трудовим масам [7, с. 20]. Влада здійснюється різними категоріями рад, що утворюють виконавчі та судові органи [7, с. 21-22]. Етап політичної державності є тимчасовим, його основною характеристикою є диктатура трудового народу [7, с. 19], а кінцевою метою – «перехід до ладу соціалістичної демократії» [7, с. 22].

Розділ «Програма національна» дозволяє зрозуміти особливості національних відносин у суверенній УСРР, яка має складатись з усіх українських етнічних територій, поважати національні права інших народів, може бути перетворена у федеративну республіку та повинна прагнути «створення всесвітньої федерації соціалістичних радянських республік» [7, с. 27].

Погляди УПСР на економічні відносини розкриваються у розділі «Програма економічного будівництва». У сільському господарстві пропонується скасувати приватну власність на землю [7, с. 33], організувати великі соціалістичні радянські господарства і трудові спілки, «в яких об'єднуються в одно господарство земля, інвентар і робочі сили» [7, с. 34]. Усі природні багатства стають власністю трудового народу УСРР [7, с. 35]. Планується також націоналізація промисловості, транспорту, фінансового капіталу та торгівлі [7, с. 35-36].

У розділі «Програма культурна» увага акцентується на проблемах буржуазної культури. Зазначається, що лише в соціалістичному суспільстві людина зможе вільно розвиватись як фізично, так і духовно.

Останній розділ проекту програми називається «Тактика УПСР». Есери запевняють у важливості реалізації «гасла самовизначення народів» [7, с. 44]. Перед партією стоїть завдання організувати навколо себе українське селянство та трудову інтелігенцію, які є представниками української нації і для яких важлива ідея національного визволення, а для цього пролетаріату та його партіям потрібно не тільки проголосити принцип самовизначення, але й створити суверенну УСРР [7, с. 45]. Тим не менш, насамкінець автори проекту наголошують на тому, що «національні форми розвитку – це тільки шляхи і способи для досягнення цілі – міжнародної солідарності і єдності трудящих» [7, с. 46].

Загалом цей документ яскраво ілюструє те, яким був український радянський проект М. Грушевського. На нашу думку, він більше відповідав ознакам соціалізму та радянськості, ніж, лише «советський» за назвою, але відмінний за суттю проект російських більшовиків.

Після друку цієї партійної програми між есерами групи М. Грушевського та групи М. Шаповала розгорівся конфлікт, у якому останні звинувачували ЗД УПСР у тому, що надрукований варіант істотно відрізнявся від того, який був прийнятий на конференції. Така ситуація ще більше розколола есерівські організації, які на той час уже дуже серйозно розійшлися у питанні змісту політичної програми та тактики революційної боротьби.

У сьомому номері «Борітеся-Поборете!» за лютий-березень 1921 р. було надруковано порядок дня та ухвали IV конференції УПСР за кордоном, що проходила з 18 по 23 січня 1921 р. у Празі. На конференції були представники ЗД УПСР, празької і віденської груп та організацій з Галичини і Польщі. Було прийнято проект програми УПСР [9, с. 56], який потім ще рік доопрацьовували і надрукували у вищезгаданому шостому числі журналу. Піднімали питання ставлення до уряду радянської України, названого «комісарством Східної Росії на Україні» і який своєю «єдиноділимческою великодержавницькою московською політикою» затримує розвиток української національно-визвольної революції та заважає її перетворенню в соціалістичну [9, с. 58]. УПСР пропонувала, щоб російські більшовики відмовились від такої тактики стосовно України, скликали «Всеукраїнський Зїзд новообраних рад», утворили дійсно український радянський уряд та дозволили легальну діяльність УПСР в Україні [9, с. 60]. Також есерами було заявлено про підтримку III Інтернаціоналу. Крім того, ухвалили рішення про консолідацію усіх українських радянських партій на наступній політичній платформі: самостійність УСРР в етнографічних межах, фактичне здійснення влади українськими селянськими і робітничими радами, українська червона армія, союз України з соціалістичними радянськими державами, боротьба проти капіталізму і контрреволюції [9, с. 61]. ЗД УПСР фактично визнавалась центральним органом есерів за кордоном [9, с. 61-62]. Знову ж таки відзначаємо, що такі політичні ідеї УПСР втілити у життя було надзвичайно складно. Есери не мали можливостей реалізувати своє бачення побудови української державності і тому намагалися скористатися допомогою більшовиків, які, у свою чергу, не мали жодного бажання їм у цьому сприяти, але планували використати так зване «радянське фільство» М. Грушевського та ЗД УПСР для своїх власних цілей.

Восьме число журналу вийшло друком за квітень-червень 1921 р. Уже на першій сторінці випуску розміщений циркулярний лист ЗД УПСР від 10 червня 1921 р. до усіх есерівських партійних організацій в еміграції. У ньому критикується спроба створити Закордонний Комітет УПСР (далі – ЗК УПСР), основним завданням якого є консолідація революційних сил за кордоном, що, на думку авторів листа, може бути реалізовано тільки на території України. ЗД УПСР наголошує, що тільки вона репрезентує ЦК УПСР за кордоном і посилається при цьому на лист від ЦК до партійних організацій у Галичині й Польщі, датований 20 березня 1921 р. Текст цього листа теж вміщений у восьмому випуску «Борітеся-Поборете!». У ньому згадуються арешти членів ЦК, описується нібито непевне становище більшовиків в Україні. Наголошується на провідному становищі ЗД УПСР серед есерівських еміграційних організацій [10, с. 63], що звісно було на користь групи Грушевського. У цьому ж випуску бачимо і резолюцію ЗД УПСР з приводу судового процесу над членами ЦК УПСР [10, с. 64], що проходив у травні 1921 р. Автором резолюції, ймовірно, був саме М. Грушевський [11, арк. 1]. Критикуючи арешт і суд над есерами, історик все ж таки залишає за ЗД УПСР право «...вияснення сеї фатальної помилки, необхідности ліквідації сеї шкідливої політики» для «переходу до об'єднання в спільній праці в соціалістичнім будівництві України всіх партій, які стоять на принципах диктатури трудового народу, радянської влади і соціалістичної революції» [10, с. 64]. Тобто, навіть репресії щодо діячів партії не змінили політичних позицій ЗД УПСР та її лідера по відношенню до радянської влади в Україні.

Дев'ятий номер журналу був датований липнем-вереснем 1921 р. Його особливістю було те, що він фактично складався лише з партійних документів. Номер відкривався зверненням «Від Закордонної Делегації Української Партії Соціалістів-Революціонерів до партійних організацій і товаришів за кордоном», від 3 серпня 1921 р. [12, с. 1-7]. У ньому коротко описувалась діяльність ЗД УПСР, відзначалась єдність її

політичних поглядів з партійною ідеологією ЦК УПСР, критикувалась діяльність М. Шаповала та ЗК УПСР.

Важливим документом є «Звідомлення з моєї командировки на Україну» М. Чечеля [12, с. 7-16]. Відрядження М. Чечеля до УСРР було ініційоване ЗД УПСР, звісно, його підтримав і М. Грушевський, який, напевно, сам і інструктував свого однодумця. Тривало воно з 23 червня по 27 серпня 1921 р. У Празі М. Чечель зустрівся з Н. Григорієвим, якому повідомив, що основною метою поїздки до України «...єсть добитися легалізації УПСР на радянській Україні, зобачитися з нашим ЦК і вияснити його позиції, щоб бути певним в тім, чи відповідають їм позиції і політика Закордонної Делегації» [12, с. 8]. А вже у Москві під час своєї розмови з О. Шумським М. Чечель сказав, що приїхав, щоб «...поінформувати КПБУ і уряд Радянської України про наші позиції і вияснити, чи може бути легалізована і реконструована на сих позиціях стояча УПСР, яка тоді б стала активним чинником соціальної революції на Україні, прийнявши організовану участь в роботі для зміцнення Радянської України» [12, с. 9]. Відтак, М. Чечель провів переговори з О. Шумським, Д. Мануїльським та Х. Раковським. Відповідь радянських керівників на можливість легалізації УПСР в Україні була негативною, але вони підтримували повернення есерів-емігрантів на Батьківщину при умові їхнього виходу з партії. Далі М. Чечель повідомляє, що, починаючи з 22 липня, кілька разів бачився з членами ЦК УПСР, які в той час перебували у слідчому ізоляторі в Харкові. З його слів ЦК повністю підтримує діяльність М. Грушевського та політичні позиції, на яких стояла ЗД УПСР.

Свій погляд на ситуацію, яка склалась в есерівському еміграційному середовищі, ЦК висловив у листі, який був переданий М. Чечелю. Лист під назвою «Постанови Центр. Коміт. УПСР дня 5. VIII. 1921» теж був уміщений у цьому числі журналу [12, с. 25-26]. Він складався з шести пунктів, у яких визнається недопустимою участь есерів в об'єднаннях, спрямованих проти діючого більшовицького уряду України, але поряд з цим критикується «диктаторський режим КПБУ» та діяльність Комінтерну. Крім того, підтверджуються повноваження ЗД УПСР і схвалюються її організаційні рішення. Звісно, що такі позиції ЦК УПСР були на користь М. Грушевського і ЗД УПСР у їхньому конфлікті з Празькою есерівською групою М. Шаповала.

Доповідь М. Чечеля про відрядження в Україну та лист від ЦК було заслухано на засіданні ЗД УПСР 5 вересня 1921 р. Наслідком стало прийняття резолюції [12, с. 26-27]. ЗД УПСР розцінила схвалення ЦК її діяльності, як своє право і надалі представляти інтереси есерівської партії за кордоном. Визнаючи соціалістичність українського радянського уряду, ЗД УПСР разом з тим критикувала його за відмову легалізувати соціалістичні партії. Висловлювалась надія на те, що більшовики змінять таку свою політику, відтак ЗД УПСР не відмовляється від своїх прагнень стати легальною партією в Радянській Україні. Насамкінець партійна група Грушевського закликala «всі партійні організації й окремих членів партії за кордоном точно додержуватись директив ЦК і Зак. Дел.» [12, с. 27]. Знову ж таки бачимо, що М. Грушевський та його однодумці продовжували вірити у можливість зміни російськими комуністами своєї політики щодо України. Наскільки виправданими були такі сподівання історика? Вважаємо, що М. Грушевський мав усі підстави продовжувати спроби порозумітися з більшовиками, адже, з'ясувавши, що європейським урядам байдуже до української незалежності, йому нічого іншого не залишалось. А перестати займатись політикою, не реалізувавши справу свого життя, історик не захотів.

Крім того, дев'ятий номер журналу містив витяги з протоколів засідань ЗД УПСР [12, с. 17-25], згруповані у сім тематичних блоків: «Справа Закордонного Комітету УПСР», протоколи від 21-23 травня і 20 липня 1921 р.; «Справа т. М. Балаша», протокол від 16 липня 1921 р.; «Справа участі організацій УПСР в Громадському Комітеті в Празі», протокол від 22 липня 1921 р.; «Розв'язання комітету по «консолідації радянських партій України», протокол від 20 липня 1921 р.; «Розв'язання празької групи УПСР», протокол від 3 серпня 1921 р.; «Справа М. Шаповала»; «Справа участі членів празької групи УПСР в так званому «Студентському Соціалістичному гуртку». Загальним лейтмотивом цих документів є критика деяких есерівських партійних груп та окремих діячів партії за їхній відхід від тих партійних положень, які декларували

ЦК та ЗД УПСР. Формально М. Грушевський та його партійна група мали право приймати такі рішення, адже саме ЗД УПСР була офіційним і єдиним представником есерівської партії за кордоном.

У грудні 1921 р. вийшло десяте, останнє число «Борітеся-Поборете!». У ньому слід розглянути офіційний лист-звернення ЗД УПСР «До всіх членів і організацій УПСР, що перебувають на територіях Польщі, Сх. Галичини й ок. Волині» [13, с. 26-27], датоване 18 листопада 1921 р. Крім того, цей лист було розміщено і у львівському часописі «Вперед». ЗД УПСР звертає увагу на те, що з часу IV партійної конференції УПСР за кордоном відбулось багато подій у середовищі есерів-емігрантів, зокрема, засновано та розпущено ЗК УПСР, але реакція на це партійних груп Польщі, Галичини та Волині невідома. Відтак, ЗД УПСР, як єдиний законний представник ЦК за кордоном, вимагає від цих партійних груп протягом двох тижнів зареєструватись у секретаріаті делегації і таким чином «положити початок регулярному організаційному зв'язку з нею» [13, с. 27]. На цей час ЗД УПСР вже майже втратила свою політичну вагу у середовищі есерів-емігрантів, більшість з яких віддали перевагу Празькій групі М. Шаповала. Надалі, зіткнувшись з серйозними фінансовими проблемами, М. Грушевський та його ЗД УПСР змушені були припинити випуск журналу «Борітеся-Поборете!».

У кінцевому рахунку, проаналізувавши есерівські партійні документи з журналу «Борітеся-Поборете!», можемо зробити наступні висновки. По-перше, не має сумнівів, що М. Грушевський, як голова ЗД УПСР, мав визначальний вплив на зміст номерів часопису. Він був, фактично, його творцем та головним редактором. По-друге, зважаючи на це, слід сказати, що історик цілком розділяв ті ідеологічні принципи, які ми бачимо у партійних есерівських документах. До того ж, більшість документів були прийняті у його присутності, як голови ЗД УПСР, відтак, зрозуміло, що він цілком міг впливати і впливав на їхній зміст. Підкреслюємо, що авторитет М. Грушевського серед членів делегації був величезним. По-третє, вважаємо, що з 1920 р., зрозумівши безперспективність орієнтації на країни-переможниці у Першій світовій війні, історик почав шукати компроміс з російськими більшовиками. Звісно, ставка на більшовиків була вимушеним кроком, адже суспільствознавець добре розумів, з ким мав справу. Але спробувати домовитись варто було. По-четверте, з джерел чітко проступають контури українського радянського проекту історика. Більше того, констатуємо його кардинальну відмінність від «советського» проекту, який розбудовували російські більшовики. Суспільствознавець вважав, що соціалізм допоможе відновити українську державність в етнічних кордонах українців і тут він не йшов на поступки, як це зробив, наприклад, С. Петлюра. По-п'яте, відзначаємо, що М. Грушевський був послідовним у своїх політичних кроках, намагався діяти у рамках партійної програми та рішень ЦК УПСР. Хоча гостро стоїть питання про те, наскільки ЦК, що знаходився у більшовицькій Україні, був самостійним у своїй політиці і чи не перебував він під частковим чи повним контролем радянської влади. По-шосте, вважаємо, що намагання М. Грушевського домовитись з більшовиками не можна називати радянофільством, як це робили політичні опоненти історика. Адже суспільствознавець чудово розумів міжнародну ситуацію та внутрішній стан України, отже, діяв так, як того вимагали обставини. На закінчення зазначимо, що М. Грушевський дійсно намагався побудувати в Україні радянську соціалістичну республіку, але, найголовніше те, що вона мала бути самостійною та українською у всіх сенсах.

1. Михайло Грушевський: біографічний нарис / Р. Я. Пиріг, В. В. Тельвак. – Київ: Либідь, 2017. – 576 с.: іл.; Пиріг Р. Ідейно-політичні підстави компромісу Михайла Грушевського з більшовицькою владою // Український історичний журнал. – 2006. – № 5. – С. 4-19; Шаповал Ю., Верба І. Михайло Грушевський. – Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 2005. – 352 с.; Шаповал Ю. Занурення у темряву: Михайло Грушевський у 1919 – 1934 рр. // Актуальні проблеми вітчизняної історії ХХ ст.: Збірник наукових праць, присвячений пам'яті акад. НАН України Юрія Юрійовича Кондуфора / Відп. ред. В. А. Смолій / НАН України. Інститут історії України. – В 2-х т. – Київ: Інститут історії України, 2004. – Т. 1. – С. 306-421; Плохій С. Великий

- переділ. Незвичайна історія Михайла Грушевського. – Київ: Критика, 2011. – 600 с.; Малик Я. Й. Михайло Грушевський: війна, революція, еміграція: монографія. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2011. – 172 с.; Жуковський А. Політична і публіцистична діяльність М. С. Грушевського на еміграції, 1919 – 1924 рр. // Український історичний журнал. – 2002. – № 1. – С. 96-125; Бевз Т. М. Грушевський та Українська партія соціалістів-революціонерів // Михайло Грушевський – науковець і політик у контексті сучасності. – Київ, 2002. – С. 208-216; Кутілова Л. Діяльність Михайла Грушевського у перші роки еміграції // Українська діаспора. – 1994. – № 5. – С. 118-136; Марочко В. «Що чути з України і Києва...»: Невідомі листи Михайла Грушевського 1919-1922 рр. // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – Київ, 2005. – Вип. 14. – С. 80-93.
2. Енциклопедія історії України. Т. 1: А-В / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – Київ: В-во «Наукова думка», 2003. – 688 с.: іл.
  3. Борітеся – поборете!: закордонний орган Української партії соціалістів-революціонерів / Під редакцією Комітету. № 1: вересень. – Wien [Відень], 1920. – 64 с.
  4. Борітеся – поборете!: закордонний орган Української партії соціалістів-революціонерів / Під редакцією Комітету. № 2: жовтень. – Wien [Відень], 1920. – 64 с.
  5. Борітеся – поборете!: закордонний орган Української партії соціалістів-революціонерів / Під редакцією Комітету. № 3: листопад. – Wien [Відень], 1920. – 64 с.
  6. Борітеся – поборете!: закордонний орган Української партії соціалістів-революціонерів / Під редакцією Комітету. № 4: листопад-грудень. – Wien [Відень], 1920. – 64 с.
  7. Борітеся – поборете!: закордонний орган Української партії соціалістів-революціонерів / Під редакцією Комітету. № 6: лютий. – Wien [Відень], 1922. – 46 с.
  8. Листи Михайла Грушевського до Т. Починка // Український історик. – 1969. – № 4(24). – С. 78-98.
  9. Борітеся – поборете!: закордонний орган Української партії соціалістів-революціонерів / Під редакцією Комітету. № 7: лютий – березень. – Wien [Відень], 1921. – 64 с.
  10. Борітеся – поборете!: закордонний орган Української партії соціалістів-революціонерів / Під редакцією Комітету. № 8: квітень – червень. – Wien [Відень], 1921. – 64 с.
  11. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. – Ф. 1235, оп. 1, спр. 64, 10 арк.
  12. Борітеся – поборете!: закордонний орган Української партії соціалістів-революціонерів / Під редакцією Комітету. № 9: липень – вересень. – Wien [Відень], 1921. – 32 с.
  13. Борітеся – поборете!: закордонний орган Української партії соціалістів-революціонерів / Під редакцією Комітету. № 10. – Wien [Відень], 1921. – 32 с.

В статье исследуется проблема сотрудничества известного украинского ученого М. Грушевского с Украинской партией социалистов-революционеров. Рассмотрены и проанализированы эсеровские партийные документы, опубликованные в журнале «Боритесь-Поборете!». Подчеркивается их значительный информационный потенциал в выяснении особенностей партийной деятельности выдающегося историка в эмиграции. Сделан вывод, что главной политической целью М. Грушевского была самостоятельная украинская социалистическая республика.

Ключевые слова: *Михайло Грушевський, УПСР, зарубешня делегация, партийні документи, еміграція, грушевськевчення.*

The problem of the well-known Ukrainian scientist M. Hrushevsky and the Ukrainian party of socialists and revolutionaries cooperation is being examined. The SR party documents which have been published in «Boritiesia – Poborete» journal were reviewed and analyzed. Their significant information potential in getting clarification on the party's activities peculiarities of the prominent historian in emigration was underlined. There was concluded that the main political goal of M. Hrushevsky was an independent Ukrainian socialist republic.

Key words: *Mykhailo Hrushevskiy, the USRP, Foreign Delegation, party documents, emigration, M. Hrushevskiy studies.*